

Ir-Rabba' Knisja ta' San Giljan

NIKI PAPAGIORCOPULO

B. A. (Hons)

Fl-istorja tal-knisja ewlenija tal-parroċċa tagħna wasalna għar-raba' waħda, dik li għadna ngawdu preżentament, għalkemm b'xi żidiet kif se naraw iktar'il quddiem.

Nissuktaw il-vjagg tagħna fl-istorja tal-Knisja ta' San Ġiljan permezz tal-pubblikazzjoni *Lapsi*, li waslet fis-sitt edizzjoni tagħha. Temmejnej l-ħarsa tagħna s-sena l-oħra b'titwila lejn rapport tal-viżta pastorali tal-Isqof Gaspar Gori Mancini f'Ġunju tal-1723¹, li ġabitilna quddiem għajnejna xena pjuttost drammatika. Rajna knisja, li wara biss erbgħin sena mill-bini tagħha, kienet issa 'fil-periklu li taqa bċejjeċ', b'ordni li ngħatat mill-prelat viżitatur sabiex ma jibqgħux isiru funżjonijiet religjuži fiha sakemm tinbena mill-ġdid mis-sisien².

Dan kien epilogu pjuttost diżappuntanti għall-kapitlu sabiħ fl-istorja tal-knisja tagħna, mogħni b'dettalji interessanti, li waslulna permezz ta' studju u ricerka tan-Nutar Eugene F. Montanaro³, li laqqagħha mal-att notarili originali li ta' ħajja għall-proġett tat-twaqqigħ tal-knisja tal-1593 u l-bini ta' knisja ġdida fuq pjanta tal-Perit Vincenzo Casanova u frott il-ġenerożità ta' Baldassare Ciantar, bit-ħabbrik tal-Prokuraturi Don Lorenzo Haxixa u Domenico Gat.

X'gara biex knisja ġdida, mibnija mis-sisien fl-1862/3 tasal fi stat li kellu jimmerita kundanna bħal din, bil-ġarr u t-transferment tal-pitturi u l-armar kollu tal-artali tal-istess knisja, bl-obbligi u l-piżżejiet kollha tagħhom, lejn il-Knisja Parokkiali u Kollegġjata ta' Birkirkara, jibqa misteru. Dan meta fir-rapport taż-żjara li l-predeċċessur ta' Gori Mancini, l-Isqof Canaves għamel fil-knisja fl-1716⁴, ma jissemma xejn fuq xi stat perikoluz li setgħet waqgħet fiha l-Knisja ta' San Ġiljan. L-istess wieħed jista' jgħid għar-rapporti taż-żjajjar tal-Isqof Davide Cocco Palmieri tal-1699⁵, l-1693⁶ u tal-1687⁷, li b'kuntrast mar-rapport taż-żjara ta' Canaves (li jagħti biss inventarju taċ-ċensi *bullali* u tal-apparat liturgiku tal-knisja), jagħtu dettalji fuq il-qaghħda ġenerali tal-knisja. Hawn ma nsibu

I-ebda ħjel ta' dak li safa permezz tal-ordni ta' Gori Mancini. Dan jagħtina x'naħsbu li s-suppożizzjoni li għamel Joseph E. Storace⁸, u msemmija mill-istess Montanaro⁹ – dik li l-knisja ta' Casanova setgħet kienet vittma tat-terremot tal-1693 – ma tantx hi ta' min jorbot fuqha. L-attenzjoni u r-reqqa tal-isqfijiet u l-prelati viżitaturi jissuġerixxu li ċ-ċirkostanzi li wasslu għall-kundanna u l-għeluq tal-knisja kienu oħrajn, li ma nistgħux niskopru x'kien qabel ifiġġu dokumenti oħra li jistgħu jaġħtuna dawl ġdid fuq dak li seta' seħħ verament.

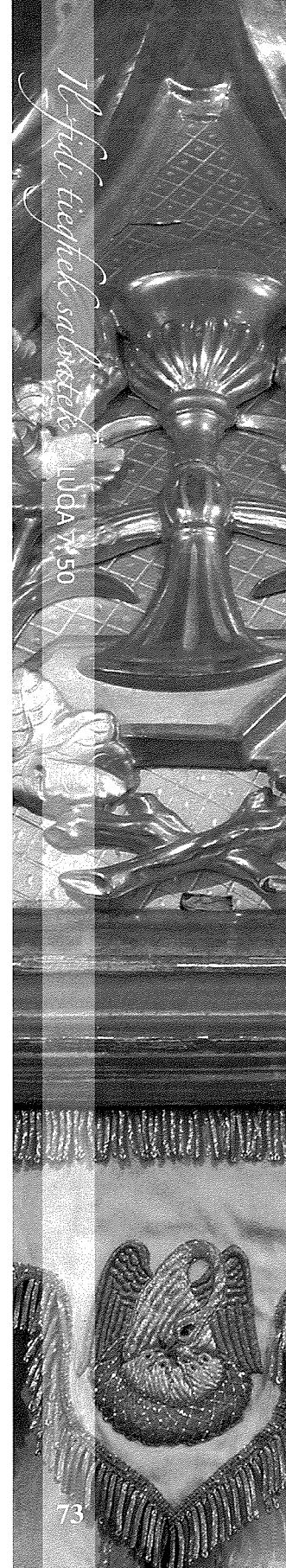
L-Isqof Alpheran De Bussan jżur Knisja ġidha fl-1729

Wara l-mewt ta' Gori Mancini f'Augusta, Sqallija f'Lulju tal-1727, il-Papa Benedittu XIII innomina lil Paolo Alpheran De Bussan bħala Isqof ta' Malta f'Marzu tal-1728. Ikkonsagrah isqof huwa stess f'Ruma, u għanih ukoll bit-titlu ta' Arċisqof ta' Damietta¹⁰. L-Isqof De Bussan jibqa msemmi għall-viżti pastorali tiegħu li ħallewlna dettalji mprezzabbli għaliex fihom il-kanċillier tal-viżta niżżejjel sal-anqas dettall dak li ġie osservat. Dan nistgħu ngħidu ukoll għal dawk li għamel fil-Knisja ta' San Ġiljan.

L-Isqof għamel l-ewwel viżta pastorali tiegħu fid-Djočesi bejn l-1728 u l-1729. Nhar id-19 ta' Diċembru 1729, bħala parti miż-żjara li kien qed jaġħmel fil-Parroċċa ta' Birkirkara, mar fil-knisja rurali ta' San Ġiljan, li 'ġiet mibnija mill-ġdid mill-pedament dan l-aħħar'¹¹. Ir-rapport taż-żjara jikkonferma li din il-knisja nbniet fuq ordni li ngħatat mill-Isqof Gori Mancini, fil-viżta tiegħu tal-21 ta' Ĝunju 1723, sitt snin qabel. Dan ineħħilna kull dubju dwar il-fatt li l-ordni li ta l-Isqof kienet fil-fatt ġiet esegwita u li kien De Bussan li żar il-knisja l-ġidha għall-ewwel darba.

Ir-rapport tal-viżta jaġħti deskrizzjoni dettaljata tal-għamlia tal-knisja u tal-fundazzjonijiet u l-piżiżjet tagħhom, li issa bdew jerġgħu jiġu mwettqa fil-knisja l-ġidha, wara li għamlu zmien jiġu esegwiti fil-Kollegġjata ta' Birkirkara. Infakkru li kienet biss il-festa ta' Lapsi li ġiet eżentata – billi l-Isqof ikkonċeda li l-festa tal-Axxenżjoni tigi cċelebrata fil-Knisja tal-Imqaddsa Verġni Marija taħt it-titlu tal-Kunċizzjoni ta' Spinola – qrib xatt il-baħar sabiex 'il-poplu ma jiddawwarx minn devozzjoni kbira bħal din'¹².

Bħal dik ta' qabilha, l-knisja kellha tliet artali. Il-maġġur kien fil-

L-Isqof Paolo Alpheran de Bussan

fond, iħares lejn il-bieb principali u kien mgħammar kif jixraq għas-sagħiċċju tal-quddiesa. Ix-xbieha ta' fuqu kienet antika ħafna, imdaħħal ġewwa spażju fil-ħajt u mdawra b'gwarniċ tal-injam ikkulurit. De Bussan iżidilna dettall importanti li s'issa ma kellniex – jgħidilna li dan tpitter fl-1596. Dan hu dettall ieħor interessanti, flimkien ma' dak li tana Cagliares fl-1616: li l-kwadru sar bil-flus ta' ‘Fra Iohannes de Serro Court Commissarius de Trans e Ruel’. Il-fatt li din il-pittura tissemma f'din il-viżta jurina ukoll li din kienet inġiebet lura mill-Kolleġġjata ta’ Birkirkara wara li nbniet il-knisja l-ġdida. Quddiem it-titular kien hemm lampier li kien qed jinxtgħel mill-werriet tal-fundazzjoni Pullicino fis-Sibtijiet wara l-ġhasar u fil-Ħdud. Dan il-werriet kien Benedittu Gauci.

L-Isqof De Bussan ta ordni biex il-pittura tiġi rrestawrata fin-naħa t'isfel, biex l-artał jiġi mgħotti bit-twavel u li jitnaddaf il-lampier. Ikkonferma li l-festa kienet tiġi cċelebrata nhar is-27 ta’ Jannar bil-quddiesa u l-kant tal-ewwel għasar, fejn insibu mniżżeł li dawn kienu qeqħdin isiru a spejjeż tal-knisja. L-Isqof Alpheran De Bussan isemmi l-piżżejjiet kollha mħollija fuq dan l-altar, imsemmijin fil-viżti preċedenti, u li kienu qed jitwettqu kif ikkonfermat mir-reverendissmu arcipriet co-adjutur, jiġifieri l-viċi tal-arcipriet. Dawn kienu jinkludu quddiesa letta fil-festa ta’ San Ġiljan frott id-dispożizzjoni ta’ Mattew Pullicino; quddiesa oħra fl-istess festa mid-dispożizzjoni ta’ Girolama Constanza Cassar, il-mara tal-mejjet Pietru Pawl Falzon, hekk kif imniżżeł fl-atti tan-Nutar mejjet Nicola Allegritto tas-17 ta’ Jannar 1677; u fl-aħħar obbligazzjoni li titqaddes quddiesa kull nhar ta’ Ħadd tax-xhur: April, Mejju, Ĝunju, Lulju, Awwissu u Settembru, frott it-thollija tal-mejjet Martinu Borg, hekk kif imniżżeł fl-atti tan-Nutar Pietru Attard tal-1638.

Dawn il-fundazzjonijiet kollha Itqajna magħhom fir-rapporti tal-viżti pastorali tal-predeċessuri ta’ De Bussan. Madankollu, minkejja li hemm qbil ma’ ħafna dettalji li tawna dawn ir-rapporti, hemm ukoll element ta’ kuntrast jew židiet. Fost dawn naraw li fir-rapport ta’ De Bussan ġie mniżżeł li l-*primi vespri* kantati u l-quddiesa kantata kienu qed isiru a spejjeż tal-knisja, u mhux permezz tal-fundazzjoni Pullicino, kif speċifikat qabel. Skont dan ir-rapport ta’ De Bussan, din il-fundazzjoni kienet responsabbli biss għall-quddiesa letta li kienet issir f’jum il-festa ta’ San Ġiljan u għall-mixgħela tal-lampier fis-Sibtijiet filgħaxixa (wara l-ġhasar) u l-Ħdud. Id-dettalji tal-fundazzjoni Cassar huma l-istess kif tagħhomna l-Isqof Molina¹³, madankollu nsibu mniżżeł l-isem tal-ġħalqa żgħira li minnha kellhom jitwettqu d-dispożizzjonijiet: ‘tal-basla’, fl-inħawi magħrufa bħala ‘Bir il-Baħar’, kif ukoll l-isem ta’ dak li kienet fil-pussess tiegħu: Mikael Fenech minn Hal-Għargħur. Tiġi nnotata ukoll il-fundazzjoni ta’ Martinu Borg, li permezz tagħha kellha titqaddes kull nhar ta’ Ħadd mix-xahar ta’ April sax-xahar ta’

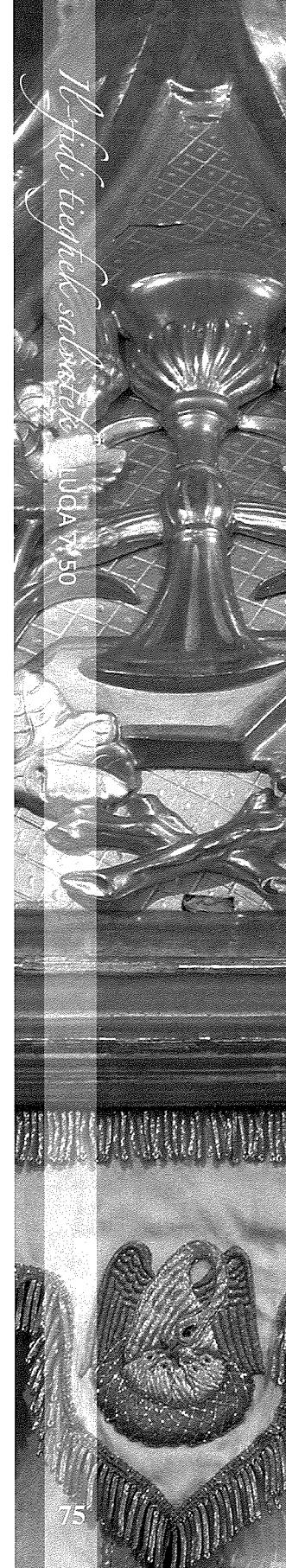

Settembru, u li għal dan il-ġħan kellhom imorru l-beni mdaħħla minn ġnien/ġħalqa bis-siġar imħawla li kienet fil-pussess ta' Marku u Gianmarie Grech minn Birkirkara. Fl-aħħar, ir-rapport iżid li fuq l-ħatal maġġur kienet tiġi cċelebrata ukoll quddiesa kantata, iżda 'mingħajr assistenti' fl-okkażjoni tal-festa tal-Axxenzjoni. Din ukoll kienet qed issir a spejjeż tal-knisja u mhux b'piż ta' xi fundazzjoni.

Minn dan ir-rapport wieħed jista jislet ukoll dettalji żgħar fuq l-ġħamla tal-knisja l-ġgdida u jagħmel paraguni ma' dawk li tana l-Isqof Cocco Palmieri fiż-żjara tiegħu fil-knisja tal-1683, erba' snin wara l-bini tagħha.

De Bussan jinviżta żewġ altari oħra fil-knisja li kienu fuq in-naħħat tal-korsija tal-knisja u li quddiemhom kien hemm żewġ lampieri tal-istann bil-lampi tagħhom li kienu jinxtegħlu 'fil-ġranet tas-soltu'. Dawn kienu jinxtegħlu mill-beni li kienu ġejjin minn ġħalqa mlaqqma 'Ta' Giorni' li kienet fl-inħawi msejħha 'Ta' Chicum' qrib il-Knisja ta' San Ġiljan. Din il-fundazzjoni twaqqfet minn Duminku Ciantar u kienet imniżżla fl-att tan-Nutar Benedittu Vassallo tas-16 ta' Mejju 1678. Din kienet innutata l-ewwel mill-Isqof Molina, l-istess bħall-fundazzjoni Cassar. De Bussan madankollu, jagħtina tagħrif ġdid fuq din il-fundazzjoni. Jgħidilna li l-ġħalqa marbuta magħha kienet ġiet sostitwita b'oħra mill-mejjet Baldassare Ciantar – il-werriet ta' Duminku, u ħadd ħlief il-benefattur tal-knisja tal-1683! Din l-ġħalqa ukoll kienet fl-istess inħawi tal-Knisja ta' San Ġiljan u kienet mlaqqma 'Scac il-Farruġia'. Baldassare kien għamilha benefiċċju tal-imsejja ġus-patronat tal-lajċi, fl-att tat-30 ta' Jannar 1682.

Id-dedikazzjoni taż-żewġ altari ma kenixx inbiddlet, tant li dak fuq in-naħħa tal-lemin baqa' jirrapreżenta lit-Tlugħ fis-Sema tas-Sinjur Tagħna Gesù Kristu, u dak fuq ix-xellug lil Sant'Anna. Dawn kienu mgħammra b'dak kollu neċċessarju għas-sagħrifċċu tal-quddiesa. Fuqhom kienu jiġi cċelebrati l-festi rispettivi tad-dedikazzjoni tagħhom, bl-ewwel għas-sar kantat u quddiesa kantata. Għal darb'oħra hawn ninnutaw differenza – dawn ma jissemewx bħala obbligu tal-fundazzjoni Ciantar – hekk kif jinnota Molina u warajh Cocco Palmieri. Il-prelat viżitatur jniżżeż li dawn isiru biex jiġu esegwiti l-ordinamenti miżjudha f'dokumenti privati

L-Altar ta' Lapsi u ta' Sant'Anna kif qed ikunu armati prezentement. Milli jidher fl-imgħoddi dawn l-altari kienu fil-post ta' xulxin.

u testmenti jew 'l-oneri msemmija fid-dokumenti ta' qabel'.

Fl-aħħar tar-rapport insibu ddokumentati ordinijiet oħra li l-Isqof Alpheran De Bussan ta lill-Prokuratur tal-Knisja Beneditt Gauci, li kif għedna qabel kien ukoll il-werriet tal-fundazzjoni Pullicino f'dan iż-żmien. De Bussan ordna li l-arta ta' Sant'Anna jiġi mgħammar b'sett karti bis-salmi tal-lavabo, il-Glorja u bil-prologu mill-Evangelju ta' San Ĝwann – dawk li llum jissejjħu popolarment 'karti glorja'¹⁴, kif ukoll żewġ pjaneti ta' lewn abjad u aħmar u ventartal illi jaqbel. Il-prokuratur ġie ordnat ukoll jippreżenta l-kotba tal-amministrazzjoni tiegħi għall-ispezzjoni.

1736: De Bussan jżur il-Knisja għat-tieni darba.

L-Isqof De Bussan irritorna fil-Knisja ta' San Ġiljan seba' snin wara, waqt żjara li kien qed jagħmel fil-Parroċċa ta' Birkirkara. Fid-19 ta' Mejju 1736 żar il-knisja akkumpanjat din id-darba mill-arcipriet tal-Kolleġġjata. Din iż-żjara tikkonferma ħafna mid-dettalji li ingħataw f'dik precedenti, fosthom li l-knisja kienet inbniet riċentement. Madankollu insibu ukoll tagħrif ġdid ta' interess għalina¹⁵.

De Bussan jinnota li l-knisja kellha saqaf bl-arkati u żewġ bibien, il-maġġur iħares lejn l-oċċident u ieħor li kien iħares lejn nofsinhar. Dan ikompli jagħtina x'nifhmu li l-knisja nbniet fl-istess post, fl-istess direzzjoni u kellha l-istess struttura ta' dik tal-1683. Fil-fatt iż-żewġ bibien iħarsu lejn dawn id-direzzjonijiet imorru lura aktar mill-knisja tal-1683, għaliex jissemmew fil-viżta ta' Molina bejn 1678-1680.

L-arċipriet ta' Birkirkara kkonferma li l-piżżejkiet tal-fundazzjonijiet marbuta mal-altar il-maġġur kienu qed jitwettqu. Huwa informa lill-Isqof u l-konviżitaturi li kienu qegħdin jakkumpanjawh li l-quddiesa fl-okkażjoni tal-festa ta' Lapsi li kienet issir fuq l-artal maġġur ma baqgħetx issir, għaliex ma kienx hemm obbligu marbut magħha.

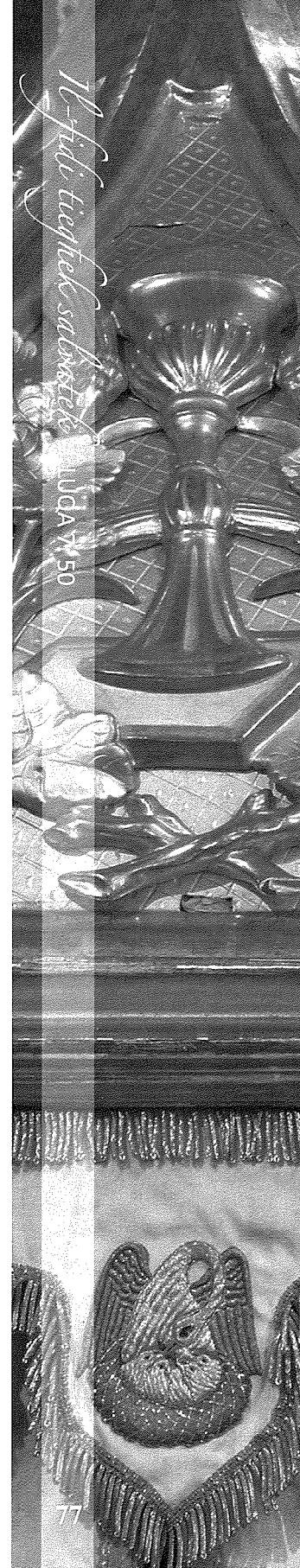
Fir-rapport ta' din iż-żjara nerġgħu nsibu aċċenn għar-rabta bejn il-fundazzjoni mwaqqfa minn Duminku Ciantar mal-festa tal-Axxensjoni u ta' Sant' Anna li kienu jiġu cċelebrati fuq l-artali lateralji tal-knisja. L-artali kienu mgħammra kif jixraq u fuqhom kien hemm pitturi li jirrappreżentaw dan il-misteru rrakkontat fl-Evangelju u Omm il-Verġni Mbierka rispettivament. Insibu li l-arkitettura tagħhom kienet tixxiebah f'kollo u li l-pitturi tal-artali kienu taħt arkata, hekk kif dawk tal-knisja tal-1683 kienu mibnija fuq kull naħha tal-korsija b'saqaf ċkejken għalihom.

Ir-rapport jintemmi billi jsemmi li l-knisja kellha qanpiena fuq il-bejt u sagristija mgħammra b'armarju/kaxxa tal-injam li ġewwa fiha kienu jinżammu kalċi tal-fidda bis-sieg tal-bronz u patena tal-fidda, flimkien ma' oġġetti oħra u xi paramenti liturgici.

Dawn iż-żewġ rapporti għaldaqstant jagħtuna impressjoni li l-istruttura ġenerali tal-knisja kienet simili għal dik tal-binja tal-1683, għalkemm ma nsibux dettalji fuq min bnieha jew jekk inbnietx fuq l-istess pjanta ta' Vincenzo Casanova.

Il-Qagħda tal-Knisja lejn it-Tieni Nofs tas-Seklu XVIII

L-Isqof Alpheran miet l-Imdina fl-20 ta' April 1757, wara episkopat ta' 29 sena. Wara li l-Granmastru Pinto u l-Kunsill tal-Ordni ppresentaw terna, u l-proposta li saret mir-Re ta' Napli, il-Papa Benedittu XIV, fid-19 ta' Ottubru 1757 innomina lil Bartolomeo

L-Isqof Bartilmew Rull

Rull, Spanjol bħala Isqof ta' Malta¹⁶. Dan ħa l-pussess f'Ġunju tal-1758 u ftit wara beda viżta pastorali fid-Djoc̊esi, li baqgħet sejra sal-1760.

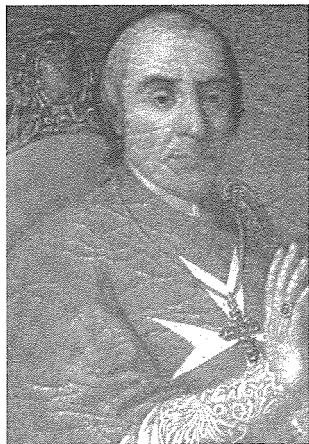
Fost il-knejjes li żar tul iż-żjara fil-Parroċċa Karkariża, kien hemm dik rurali ta' San Ġiljan. Din iż-żjara tikkonferma ħafna minn dak li nnotaw il-predeċċessuri tal-Isqof Rull. Dan jikkonferma li l-knisja kellha struttura moderna jew riċenti. Jafferma li kellha tliet artali mwaqqfa kanonikament u jžid li l-maġġur kien armat b'għaxar gandlieri tal-injam indurati u banketta tal-injam għal taħt is-saqajn u li wieħed kien jitla għaliex permezz ta' żewġ targiet.

It-titular issa kien tqiegħed f'gwanič ġdid tal-ġebel imbuzzat, filwaqt li l-lampier kien għadda għand werriet ieħor tal-fundazzjoni Pullicino – Giovanni Gauci. Rull jikkonferma li l-quddiesa kantata li kienet tigi cċelebrata fuq il-maġġur fl-okkażjoni tal-festa tal-Axxenzjoni għiet interrotta, kif kien innota De Bussan. Il-pittura fuq l-artali lateral, li kienu jirrappreżentaw l-Axxenzjoni u lil Sant' Anna kienu mdendla fuq l-artali, b'kuntrast mat-titular li kien mqiegħed fi gwanič – ingastat fil-ħajt. Interessanti ninnutaw li l-prelat li kiteb ir-rapport issa identifikasi l-fundazzjoni li ħalla Duminku Ciantar biex permezz tiegħu jiġu cċelebrati l-festi ta' Lapsi u Sant' Anna b'quddiesa u għasar kantati, mal-biċċa art imsemmija aktar 'il fuq bil-laqam ta' 'Scac il-Farrugia'.

Rull żar ukoll is-sagristija tal-knisja fejn minbarra l-kalċi msemmi fil-viżti ta' qabel sab ukoll pjaneta sewda u oħra bajda bl-istola u maniplu¹⁷ magħħha. Il-pjaneta bajda pprofanaha u ordna li ma tibqax tintuża. Ordna ukoll sabiex pjaneta li kienet infurrata bil-kuluri fuq gewwa tissegħxa. Bl-istess mod kellhu jsir mill-ġdid il-maniplu tagħha. L-Isqof ordna ukoll li l-missal ikun aktar adattat (jiġi illegat) u jiġi provvist minn karti ta' theħħija għall-quddiesa. Il-viżta inkludiet ukoll spezzjoni tal-bibien tal-knisja fejn ingħatat l-ordni li l-kbir jibda jinżamm magħluq u li l-ieħor jinżebagħ hekk kif kella tinżebagħ waħda minn żewġ twieqi li kienu jinsabu man-naħħat tal-bieb. Dawn kollha kellhom jiġu provduti bi gradilja tal-ħadid. Nassumu li din l-ordni ngħatat sabiex il-knisja ma tinżammx miftuħa f'hinijet fejn ma kienx hemm quddies jew liturgiji, imma sabiex dawk li setgħu jgħaddu minn quddiemha jibqgħu jinviżtaw u jwettqu d-devvozzjonijiet tagħħom – l-istess bħal funzjoni li kellha l-grada li kienet tifred l-altar il-maġġur mill-bqija tal-knisja fil-binja tal-1593, li kienu nnutaw il-prelati viżitaturi fi żjarat aktar bikrin.

Dawn id-dettalji huma testament čar għar-reqqa li bihom kienu jiġi spezzjonati l-knejjes u l-ġħamara u l-apparat liturgiku tagħħom f'dawn iż-żjajjar pastorali. Fl-aħħar tar-

L-Isqof Vinčenz Labini

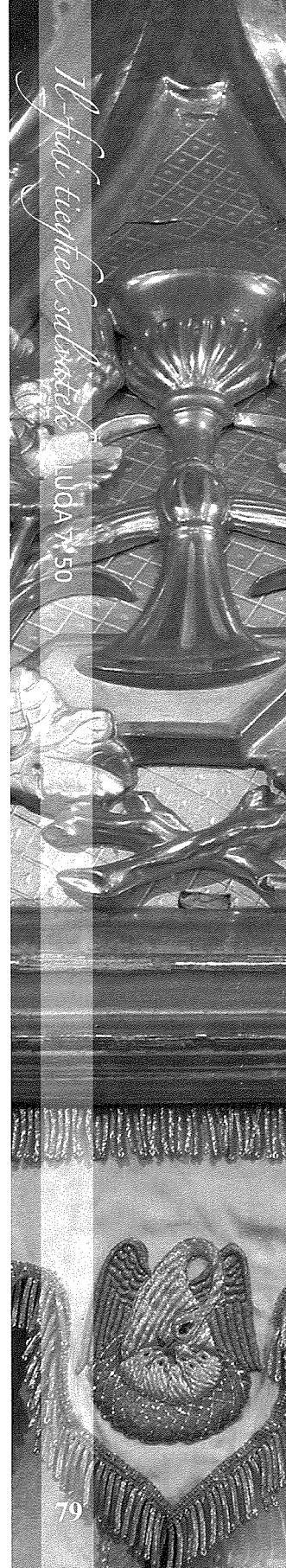
rapport, insibu ordni biex il-prokuratur jagħmel inventarju u jissotometti kopja tiegħu lill-Isqof. Dan kien l-istess Giovanni Gauci, werriet tal-fundazzjoni Pullicino. Miegħu kien hemm ukoll Martinu Grech li r-rapport isejjha ħlu 'qaddej/seftur tal-knisja'.

L-Isqof li għamel l-aktar żjarat fil-Knisja ta' San Ġiljan fiż-żmien li rajna s'issa kien Vincenzo Labini. Labini, li kien minn Bitonto fl-Italja t'Isfel, kien membru tal-Ordni tat-Teatini u ġie nominat mill-

Papa Piju VI fid-19 ta' Ĝunju 1780¹⁸. Kien Isqof ta' merti kbar fi żmien ta' taqlib politiku kbir, meta fl-1798 spiċċat it-tmexxija tal-Ordni Ĝerosolmitan ta' San ġwann, kif ukoll l-Inkwiżizzjoni, u Malta għexet taħt okkupazzjoni tal-Franciżi sal-1800. Huwa wera għaqal kbir u ħadem ħafna biex tinżamm il-paċi f'dan iż-żmien.

Labini żar il-Knisja ta' San Ġiljan għal sitt darbiet, bl-ewwel żjara tkun dokumentata fis-7 ta' Ĝunju 1781¹⁹ fejn ikkonferma sostanzjalment dak li ġie rrappurtat minn De Bussan u Rull. Preżenti għal din iż-żjara reġa' kien hemm l-Arcipriet ta' Birkirkara. Bħal predeċessur tiegħu, Labini jsemmi l-fundazzjoni Ciantar bl-isem 'Iscac tal-Farruġ' u jafferma li fil-festa tat-Tlugħ fis-Sema tal-Mulej kienet issir quddiesa kantata bil-ministri mit-thollija tal-istess fundazzjoni, hekk kif kien isir fil-festa ta' Sant' Anna mir-Rettur tal-Benifizzju ta' 'Iscac tal-Farruġ'.

L-Isqof reġa' żar il-knisja fid-dati li ġejjin: 2 ta' Ĝunju 1783²⁰, 19 ta' Mejju 1785²¹, 29 ta' Mejju 1787²², 22 ta' Dicembru 1789²³ u fl-aħħar fl-10 ta' Dicembru 1791²⁴ waranofsinhar ('post pranzium'). Hawnhekk insibu biss paragrafu żgħir li jiddokumenta l-osservazzjonijiet u l-ordnijiet li ta' Labini. Fil-viżta tal-1783 sab il-knisja miżmuma kif jixraq, filwaqt li sentejn wara ordna li l-karti glorja jiġu ndurati u li mal-konfessinarju titwaħħal tabella bil-lista tad-dnubiet li kienu riservati u setgħu jinħafru biss mill-Isqof. Fl-1787 l-Isqof ta' ordni li l-artali lateralji jiġu provduti bi dvalji oħra, għandheri u apparat liturgiku ieħor neċċessarju. Din l-ordni twettqet, kif ikkonfermat fil-viżta ta' wara (1789). Fl-aħħar żjara

I-Isqof sab il-knisja miżmuma b'mod xieraq u nadifa iżda ma naqasx milli jikkummenta fuq il-faqar tagħha.

Wasalna għalhekk fuq l-għatba tas-Seklu XIX. Dan kien żmien fejn San Ġiljan beda jinbidel. Kien seklu fejn l-abitanti tal-inħawi fittxew aktar awtonomija li l-ewwel ġiet mogħti ja lilhom parżjalment bl-għoti ta' viċi-parroċċa, u fl-aħħar tas-seklu ġiet maqtugħha x-xewqa tagħhom bl-għoti tal-parroċċa. Iżda fuq dan nitkellmu fid-dettall fl-edizzjoni li jmiss.

RIFERENZI

- 1 A(rkviji) A(rċiveskovili) M(alta), *Visitatio Pastoralis* 1722-1723, 558r.
- 2 NIKI PAPAGIORCOPULO, *Ġrajjet il-Knisja ta' San Ġiljan (V). Il-Knisja tal-1683 u l-Għeluq Tagħha, f'Lapsi* (Awwissu 2012), 76-83.
- 3 EUGENE F. MONTANARO, *Il-Bini mill-Ġdid tal-Knisja fl-1682, f'San Ġiljan Mitt Sena Parroċċa 1891-1991*, ta' Stanley Fiorini (Editur), Malta 1992, 132-147.
- 4 AAM, VP 1714-1717, 615v.
- 5 AAM, VP 1699-1700, 305v
- 6 AAM, VP 1692-1698, 86v.
- 7 AAM, VP 1685-1687, 580v.
- 8 JOSEPH E. STORACE, *Il-Parroċċa l-Qadima, f'San Ġiljan Mitt Sena Parroċċa 1891- 1991*, ta' Stanley Fiorini (Editur), Malta 1992, 117-131.
- 9 EUGENE F. MONTANARO, *The Building of a New Church dedicated to St.Julian in 1682*, f'Melita Historica, Vol XI Nru 1 (Jannar 1992) 35-58.
- 10 ALEXANDER BONNICI – MICHAEL J. SCHIAVONE, *Minn Publju sa Pawlu*, Malta 2007, 14.
- 11 AAM, VP 1728-1729, f.713r.
- 12 AAM, VP 1722-1723, 558r.
- 13 NIKI PAPAGIORCOPULO, *Ġrajjet il-Knisja ta' San Ġiljan (III). Tiżjin, Fundazzjonijiet u Tishieħ ta' Devvozzjoni Popolari*, f'Lapsi (Awwissu 2010), 36-41.
- 14 Tliet gwarniċi li kienu jitpoġġew fuq il-mensa tal-artał għat-talb tal-quddiesa. Fin-nofs kien ikun hemm il-Glorja u t-talba tal-konsagrazzjoni, f'dak tal-lemin it-talb tal-ħasil tal-idejn u f'dak tax-xellug il-Vanġelu ta' San Ĝwann li s-saċerdot kien jaqra fl-aħħar tal-quddiesa.
- 15 AAM, VP 1736-1740, 530v.
- 16 ALEXANDER BONNICI – MICHAEL J. SCHIAVONE, *Minn Publju sa Pawlu*, Malta 2007, 14-15.
- 17 Parament liturgiku f'forma smili ta' stola qasira, li kien jintlibes imdendel mill-id ix-xellugija tas-saċerdot.
- 18 ALEXANDER BONNICI – MICHAEL J. SCHIAVONE, *Minn Publju sa Pawlu*, Malta 2007, 16.
- 19 AAM, VP 1781, 271r-272r.
- 20 AAM, VP 1783-1784, 114v.
- 21 AAM, VP 1785, 92r.
- 22 AAM, VP 1787, 78v.
- 23 AAM, VP 1789-1790, 124r.
- 24 AAM, VP 1791-1792, 116v.

